

Živilė Nedzinskaitė

KANONINIAI ODĖS IR EPIGRAMOS
AUTORIAI XVII–XVIII AMŽIAUS
MOKYKLINIUOSE POETIKOS IR
RETORIKOS KURSUOSE

Anotacija. Straipsnio objektą sudaro senosios literatūros kanoninių autorių aptarimas, remiantis mokykliniais XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos kursais. Jų autoriai daug dėmesio skyrė odėms bei epigramoms: jų klasifikacijai, rūšims, taip pat jų specifikai bei kompozicijos būdams. Paskaitose išdėstytas teorines taisykles profesoriai iliustravo daugybe poetinių pavyzdžių, kuriais remdamiesi ar juos imituodami studentai patys galėjo komponuoti skirtingų žanrų kūrinius. LDK jėzuitų kolegijų dėstytojai cituoja bei analizuoja ne tik tam tikro žanro etalonais tapusius garsiausių Antikos autorių tekstus (odės pavyzdžiais pateikiami Horacijaus kūriniai, epigramos – Marcialio), bet ir žymiausių savo meto kūrėjų (Jokūbo Bidermano, Fransua Remondo, Petro Labe, Bernardo Bauhuzijaus, Džono Oveno, Jokūbo Baldės) bei Lietuvos ir Lenkijos poetų (Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Alberto Ineso, Andriaus Kanono) kūrinius.

Raktažodžiai: literatūra – istorija ir kritika; kanonas (literatūra); lietuvių literatūra; lietuvių literatūra (lenkų); lietuvių literatūra (lotynų).

Norėdami geriau suvokti šiandienos literatūros tendencijas, turėtume nepamiršti ir jas formavusių veiksnių, tradicijų, autorių bei kūrinių. XVII–XVIII a. lotyniškai Lietuvos literatūrai didžiulį poveikį darė jėzuitų mokymo sistema, metodiškai mokiusi kalbėti, sklandžiai dėstyti mintis ir savarankiškai kurti. Jėzuitų edukacijos pamatas buvo poetikos ir retorikos mokslai, su kuriais studentai buvo

supažindinami iškart po studijų gramatikos klasėse. Tik įvaldžius retorikos ir poetikos taisykles buvo galima gilintis į filosofijos, o vėliau ir teologijos subtilybes. Todėl drąsiai galima teigti, kad poetikos ir retorikos mokslai ne tik vaidino svarbų vaidmenį ano meto mokymo sistemoje, bet ir veikė kultūros, literatūros, visuomenės gyvenimo raiškos bei mąstymo formas.

Šio straipsnio tikslas – parodyti, kuriuos autorius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos jėzuitų kolegijų profesoriai laikė kanoniniais: jų kūriniai analizavo paskaitose, jų poezijos citatomis iliustravo savo mintis ar dėstomų disciplinų taisykles, jų kūrybą nurodė kaip tobulą pavyzdį imitacijai bei pagrindą savarankiškai mokinių kūrybai. Remiantis rankraštine mokyklinių poetikos ir retorikos kursų medžiaga straipsnyje aptariami populiariausių XVII–XVIII a. poezijos žanrų: epigramos ir odės, kūrėjai, laikyti pavyzdiniais ir ilgamet dažniausiai cituoti.

EPIGRAMA IR ODĖ XVII–XVIII AMŽIAIS

Odė ir epigrama kaip savarankiški literatūros žanrai buvo suformuoti ir įtvirtinti žymiausių Antikos autorių, tačiau laikui bėgant jų vieta žanrų hierarchijoje, taip pat jų turinys ir raiška keitėsi. Renesanso literatūros teoretikai buvo suformavę tam tikrą poezijos žanrų gradaciją. Bene žymiausias iš jų Julius Cezaris Skaligeris (Julius Caesar Scaliger, Giulio Cesare Scaligero, 1484–1558) veikale *Poetices libri septem (Septynios poetikos knygos, Lugduni, 1561)* pateikė tam tikrą žanrų hierarchiją. Pagal ją labiausiai buvo vertinami pajanai ir himnai, vidurinę grandį sudarė epika, tragedija ir komedija, o „žemiausiai“ buvo išdėstyti visi smulkieji poezijos žanrai; pastariesiems buvo priskirta lyrinė ir epigraminė poezija. Tokia klasifikacija atspindėjo Renesanso epochos polinkį į nacionalinės savimonės paiešką ir ją atspindinčios veiklios, narsios asmenybės idealizavimą bei jos garbinimą. Įamžinti didžius darbus, pašlovinti juos atlikusius

herojus ir perduoti jų atminimą ateinančioms kartoms geriausiai tiko herojinė poema ar panegirika.

Skaligerio veikalas tapo svarbiausiu ir populiariausiu poezijos teorijos vadovėliu, kuriuo remiantis buvo formuojami ir XVII–XVIII a. poetikos mokslo dėsniai, jis darė įtaką daugumai jėzuitų literatūros teoretikų bei mokyklinių vadovėlių autorių¹. Tiesa, požiūris į literatūrą ir jos žanrus gerokai pasikeitė jau XVII a. Teoretikų veikaluose pačiu tobuliausiu žanru vis dar buvo laikomas epas, tačiau didžiųjų epų ir herojinių poemų laikai jau buvo praėję². Svarba ir populiarumu epinę kūrybą pralenkė ir iš dalies jos vietą pamažu užėmė smulkieji literatūros žanrai, o būtent lyrika ir epigrama.

Lyrikos ir epigramos populiarumą iš dalies lėmė Baroko epochos visuomeninio gyvenimo specifika. Nė vienas aukštesniųjų sluoksnių viešojo gyvenimo įvykis: vestuvės, laidotuvės, skyrimo į pasaulietinės ar bažnytinės valdžios postus iškilmės, valdovų, jų šeimos narių, karo vadų sutiktuvės ir pan., neišsiversdavo be tam tikrų tekstų, deklamuojamų balsu, įrašytų proginėse dekoracijose ir išspausdintų specialiais leidiniais. Didelę tokių tekstų dalį sudarė odės ir epigramos bei žanriniai jų vediniai³. Nemažą įtaką šių žanrų populiarumui turėjo ir Baroko epochoje vykę žmogaus sąmonės pokyčiai: savimonei suskilimas, nusivylimas tikėtais idealais, pasaulio kintamumo, trumpalaikiškumo ir gyvenimo tuštybės suvokimas, literatūroje

¹ *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce: Średniowiecze–Renesans–Barok*, wstęp, wybór i opracowanie: Maria Cytowska i Teresa Michałowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 358.

² Tiesa, būtent XVII a. pasirodė garsiausių XVI a. italų poetų epinių poemų vertimai į lenkų kalbą: Ludovico Ariosto *Orlando furioso* (*Pašėlęs Orlandas*, 1532) ir Torquato Tasso *Gerusalemme liberata* (*Išvaduoti Jeruzalė*, 1581). Jie paskatino naują epinės kūrybos bangą Lenkijoje ir LDK, o mokyklinėse jėzuitų poetikose šie autoriai ir jų inspiruoti kūriniai buvo pateikiami kaip naujos epikos pavyzdžiai; vis dėlto epinę kūrybą populiarumu čia jau gerokai lenkė smulkieji literatūros žanrai.

³ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 13.

pasireikšdavęs nepastovios Fortūnos įvaizdžiais ir metaforiniu kalbėjimu. Svarbiausias poeto tikslas ir siekiamybė tapo ne pamokyti, bet nustebinti klausytoją. Baroko epochoje didžiausias dėmesys buvo skiriamas įvairioms vienos iš pagrindinių tada deklaruotų literatūros funkcijų, jai skirtų uždavinių, apibūdintų lotynišku žodžiu *delectare* (džiuginti), formoms, dažnai įvardintoms kaip *admiratio* (nuostabos sukėlimas) ir *delectatio* (džiaugsmo suteikimas). Būtent smulkieji poezijos žanrai tapo naujų poetinių ieškojimų erdve, leidusia gana laisvai reikštis kūrėjo talentui, vaizduotei ir išmonei.

Odes bei epigramas intensyviai kūrė ir žymiausi XVII a. lotyniškai rašę poetai. Europoje susiformavo lyrinės bei epigraminės poezijos kūrėjų Olimpas, kurį sudarė daugiausiai jėzuitų autoriai. Vokietijoje epigramomis išgarsėjo Jokūbas Bidermanas (Jacobus Bidermanus, Jacob Bidermann, 1578–1639, *Epigrammatum libri tres*, Antverpiae, 1620), o lyriniais eilėraščiais – Jokūbas Baldė (Jacobus Balde, 1603–1668, *Lyrica. Epodi*, Monachii, 1643) ir Mikalojus Avancinas (Nicolaus Avancinus, 1612–1686, *Poesis lyrica [...] continentur lyricorum libri IV, et epodon liber unus*, Viennae, 1659), Belgijoje – Bernardas Bauhuzijus (Bernardus Bauhusius, Bauhuis, van Bauhuysen, 1575–1619, *Epigrammatum libri V*, Antverpiae, 1620), Prancūzijoje – Fransua Remondas (Franciscus Remondus, François Remond, 1558 arba 1562–1631, *Epigrammata, elegiae et orationes ad illustrissimum comitem Vitalianum vicecomitem Borromaeum*, Romae, 1605; *Orationes et Carmina*, Lutetiae Parisiorum, 1613) ir Petras Labe (Petrus Labbe, 1607–1667, *Elogia sacra*, Lipsiae, 1686); Anglijoje epigramas kūrė Džonas Ovenas (John Owen, 1563–1622, *Epigrammatum libri*, Amsterdami, 1633), Italijoje žymiausi buvo Emanuelis Tezaurus (Emanuel Thesaurus, Emanuele Tesauro, 1592–1672, *Elogia*, Lugduni, 1635), Tarkvinijus Galucijus (Tarquinius Galucius, Tarquinio Galluzzi, 1574–1649, *Carminum libri tres*, 1611), Aloyzas Juglaris (Aloysius Juglaris, Giuglari, 1607–1653, *Elogia*, Lugduni, 1652), o Lenkijoje bei Lietuvoje ir lyriką, ir epigramas kūrė Motiejus Kazimieras Sarbievijus (Matthias Casimirus Sarbievius,

Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640, *Lyricorum libri tres, epigrammatum liber unus*, Coloniae Agripinae, 1625), Albertas Inesas (Albert Ines, 1619–1658, *Acroamatum Epigrammaticorum centuria VII*, Cracoviae, 1655), taip pat Andrius Kanonas (Andreas Kanon, 1612–1685, *Lyricorum libri IV, epodon liber unus*, Cracoviae, 1643).

EPIGRAMOS IR ODĖS DĖSTYMAS
MOKYKLINIUOSE XVII–XVIII A.
POETIKOS IR RETORIKOS KURSUOSE

Jėzuitų kolegijose ir universitetuose XVII–XVIII a. vis daugiau dėmesio buvo skiriama epigramos ir odės teorijai bei galimiems jų komponavimo būdams. Šių žanrų teorija buvo dėstoma ne vien kaip galimos savarankiškos poetinės kūrybos pagrindas, bet ir kaip vienas iš būdų, skirtų lavinti literatūrinį skonį, mąstymą, padėjusių trumpai ir aiškiai perteikti mintis bei formavusių mokinių moralinių vertybių skalę.

Aiškindami epigramos ir odės teoriją, kolegijų ir universitetų dėstytojai dažniausiai rėmėsi žymiausių XVI–XVII a. literatūros teoretikų darbais (Iulius Caesar Scaliger, *Poetices libri septem*; Jacobus Pontanus, *Institutio poetica*; Antonius Possevinus, *Tractatio de poesi et pictura ethnica, humana et fabulosa*; Jacobus Masenius, *Ars nova argutiarum*), tačiau literatūros teoretikai ir kolegijų dėstytojai siekė skirtingų tikslų. Teoretikams buvo svarbu apibrėžti ir suklasifikuoti žanrus, o dėstytojai turėjo išmokyti mokinius tais žanrais reikšti savo mintis ir kurti poeziją. Todėl mokyklinių kursų autoriai išplėtojo teoretikų mintis ir detalizavo daugybę specifinių žanrų savybių, kurių tik kontūrai buvo nužymėtos teoretikų veikaluose.

Būtent tokias išvadas leidžia daryti straipsnio autorės tirti XVII–XVIII a. LDK mokykliniai poetikos ir retorikos kursai (ankstyviausias datuojamas 1669 m., vėlyviausias – 1770 m.), dėstyti daugiausia jėzuitų kolegijose (Vilniuje, Kaune, Kražiuose, Naugarduke, Nesvyžiuje, Gardine, Slanime, Kališe, Pinske, Daugpilyje).

Ištyrus mokyklinius XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos kursus, paaiškėjo tam tikra poezijos žanrų teorijos dėstymo sistema, būdinga beveik visiems kursams. Ne vienas profesorius kursą pradėdavo, aptardamas, kas apskritai yra poezija (*de poesi in genere*), ir atkreipdamas dėmesį į tai, kad tobulą poetą formuoją keturi pagrindiniai dalykai: *natura, ars, exercitatio et imitatio* (prigimtiniai gabumai, taisyklių išmanymas, pratybos ir pasirinktų autorių imitacija)⁴. Būtina pridurti, kad visame mokymo procese dėstytojų ypač akcentuota pratybų ir imitacijos svarba.

Imitacija, pasak vieno nežinomo XVIII a. poetikos kursą dėsciusio profesoriaus, būna dvejopa: vienu atveju sekama pasirinkto autoriaus iškalbos ypatybėmis ir žodžiais (*alia eloquentionis seu verborum*), kitu imituojama kokį nors kūrinių skaitant patirtus jausmus (*alia sensuum*). Pirmosios rūšies imitacija susijusi su pažodiniu kito autoriaus leksikos ir atskirų frazių įkomponavimu į savo kūrinių arba analogiškų pasirinkto autoriaus frazėms posakių paieška (*imitatio eloquentionis est tum, cum phrases, quas in authore legimus, usurpamus vel illis similes efficimus*)⁵. Antrosios rūšies imitacija yra gerokai sudėtingesnė, nes ji mėgdžioja skaitant patirtus ar panašius jausmus (*imitatio sensuum est, cum rerum inventiones, amplificationes, dispositiones imitamur et vel in eadem, vel in simili materia ea, quae in authore notavimus, exprimimus*)⁶.

Antrasis skyrius beveik visada skiriamas epigramai (*de epigrammate* arba *de poesi epigrammatica*)⁷. Kartais dėstytojas kalbą apie poeziją pradeda, tiesiog iš karto aiškindamas epigramos žanro savybes, sukūrimo būdus ir subtilybes kaip bendrus visam poezijos menui dalykus. Tik vėliau būdavo pasakojama apie lyriką, epa, elegijas ir kitus poezijos žanrus.

⁴ VUB RS F 3–1395, p. 56.

⁵ VUB RS F 3–1395, p. 56: „Iškalbos imitacija yra tuomet, kai frazes, kurias perskaitėme kokio nors autoriaus kūrinyje, pasisaviname arba sukuriame tokias pačias“.

⁶ VUB RS F 3–1395, p. 56: „Potyrių imitacija yra tuomet, kai pamėgdžiojame nutikimų suradimą, plėtotę, išdėstymą ir naudodamiesi ar ta pačia, ar kita poetine medžiaga perteikiame tai, ką pastebėjome [pasirinkto] autoriaus [kūrinyje]“.

⁷ VUB RS F 3–1395, VUB RS F 3–2199, VUB RS F 3–2482.

Trečiasis skyrius dažniausiai skiriamas lyrikos rūšims ir odžių komponavimo būdams bei metrinėms sistemoms aiškinti (*de lyrica poesi* arba *de odis seu poesi lyrica*).

Kalbėdami apie epigramą, dėstytojai tradiciškai nurodydavo, kad epigrama reiškia įrašą ir kad ji būdavo užrašoma ant įvairios paskirties daiktų ar pastatų. Vėliau jie išvardydavo pagrindines savybes, būdingas tik epigramai ir išskiriančias ją iš kitų žanrų (elegijos ar poemos), t. y. glaustumą (*brevitas*), grakštumą (*venustas*) ir šmaikštumą (*argutia*). Taip pat būdavo pažymima, kad epigramas įprasta rašyti eleginiu distichu, bet jos gali būti komponuojamos ir kitais lyrinei poezijai būdingais metrais⁸.

Klasifikuodami epigramas, mokyklinių kursų autoriai, kaip ir žymiausi literatūros teoretikai, įvardydavo du jų tipus: paprastas ir sudėtinės. Kaip svarbiausią sudėtinės epigramos požymį jie nurodydavo konceptą – tam tikrą kūrinio ar jo fragmento konstrukcijos principą, pagrįstą analogijų ir kontrastų panaudojimu:

Epigramma est duplex: aliud *simplex*, quod sine ulla argutia seu conceptu rem simpliciter exprimat, aliud *compositum*, quod narratam rem acuta conclusione claudit, argutia autem ejusmodi seu conceptus est oratio inventa vel praeter opinionem, quae erit, vel ficta, vel ridicula, vel festiva pro circumstantia materiae, quae versu exprimitur.⁹

Kaip ir dauguma teoretikų, mokyklinių kursų autoriai išskirdavo dvi pagrindines epigramos kompozicijos dalis – pasakojimą (*narratio*), arba dėstymą (*expositio*), ir pabaigą (*conclusio*). Jie pabrėždavo, kad pasakojimas gali būti išdėstomas keletu skirtingų būdų, o pabaiga esanti svarbiausia epigramos dalis, kurioje turinti slypėti įžvalgi mintis,

⁸ VUB RS F 3–486, p. 229, VUB RS F 3–1376, p. 269.

⁹ VUB RS F 3–486, p. 229: „Epigrama yra dviejų rūšių: vienokia *paprasta*, kuri be jokio šmaikštumo ar koncepto nutikimą paprastai išdėsto, kitokia *sudėtinė*, kuri papasakotą įvykį aštriai užbaigia, o tokio tipo šmaikštumas ar konceptas yra kalba, surasta ar prieš nuomonę, kuri buvo, ar išgalvota, ar juokinga, ar linksma dėl medžiagos, kuri išreiškiama eilėmis, aplinkybių“. – Citatose ir ver-
timuose kursyvas mūsų.

arba akuminas (*semper cum acumine*¹⁰). Pastarasis dažnai apibrėžiamas kaip Sarbievijaus traktate *De acuto et arguto*:

Clausula est ingeniosa ratio seu acumen. Porro a P. Sarbievio acumen definitur est dicti concors discordia vel discors concordia, dum ex una parte praedicatum convenire subiecto, ex alia disconvenire videtur.¹¹

Epigramos aiškinimas mokykliniuose kursuose būdavo užbaigiamas, nurodant minėtą ir jau Horacijaus kūrinyje *Ars poetica* suformuluotą pagrindinį poezijos tikslą, t. y. džiuginti mokant (*delectare docendo*)¹²; savo ruožtu poetas, anot profesorių, arba ką nors giria (*laudat*), arba peikia (*vituperat*), bet niekada nėra abejingas (*poeta nunquam recedere debet*)¹³.

Reikia pažymėti, kad dažnai skyrius apie epigramą būdavo didesnis už visus kitus, o jam dydžiu arba prilygdavo, arba kartais net pralenkdavo tik skyriai apie odes. *Poesis epigrammatica* ypač paplito pratybose, nes, kaip pažymi vienas iš mokyklinės retorikos autorių, „šiame amžiuje epigrama yra naudingiausia dėl glaustumo“ (*saeculo praesenti brevitatis usitatissimum est*¹⁴). Įdomu ir tai, kad labai dažnai epigramos žanras būdavo aiškinamas ne poetikos, o retorikos kursuose. Būtent juose rasime įvairias epigramų klasifikacijas ir kuo smulkesnius nurodymus apie jų visų arba atskirus konceptų komponavimo būdus. Tad epigramai vienodai daug dėmesio skirdavo ir poetikos, ir retorikos kursų dėstytojais, laikydami šį žanrą tinkamiausiu mokyklai ir įvairiapusiškai ugdančiu bei lavinančiu tiek oratorinius, tiek ir poetinius mokinių gabumus.

¹⁰ *Ibid.*, p. 229.

¹¹ VUB RS F 3–1376, p. 269: „Pabaiga [epigramos] yra įžvalgi mintis, arba akuminas. Tėvas Sarbievijus akuminą apibrėžia posakiu *taiki nesantaika* ar *netaiiki santaika*, kai atrodo, kad, viena vertus, predikatas dera su subjektu, o kita vertus – nedera“.

¹² Horatius, *Ars poetica*, eil. 333–334: „Aut prodesse volunt, aut delectare poetae || aut simul et iucunda et idonea dicere vitae“ (Naudą atnešt arba džiuginti – toks poetų troškimas, || Na, o kartu pasakyt smagių bei naudingų dalykų). – Cituojama iš: *Romėnų literatūros chrestomatija*, sudarė Dalia Dilytė ir Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 238. Citatą vertė Eugenija Ulčinaitė.

¹³ VUB RS F 3–1376, p. 269.

¹⁴ VUB RS F 3–1376, p. 272.

Lyrinei poezijai ir odžių komponavimo būdams bei galimybėms išdėstyti mokyklinių poetikų ir retorikų autoriai savo kursuose skiria bene daugiausiai dėmesio. *Poesis lyrica* tampa pačia didžiausia dalimi aiškinant literatūros žanrų genologiją, kūrybos ir imitacijos principus.

Literatūros teoretikai, kalbėdami apie lyrinę poeziją, labiausiai pabrėžia šio žanro medžiagos įvairovę, apimančią beveik visas įmanomas gyvenimo sritis. Čia taip pat būdavo akcentuojama galimybė poetinę medžiagą išreikšti daugybe skirtingų metrinų sistemų. Pagrindiniu lyrikos bruožu laikytas malonus skambesys (*suavitas*). Visi teoretikai pabrėžia Horacijaus genijaus įtaką lyrikos žanrui.

Mokyklinių kursų autoriai lyrinę poeziją klasifikavo pagal retorikos mokslo dėsnius ir ją suskirstydavo į tris pagrindines dalis: *inventio* (medžiagos suradimas), *dispositio* (medžiagos išdėstymas) ir *elocutio* (kalbinė raiška, stilius). Lyrinė invencija pagal analogiją su retorikos mokslu būdavo skirstoma į tris pagrindines rūšis¹⁵. Pirmoji rūšis yra iškilmingoji (*genus exornativum*); jai priklauso šlovinamosios odės (*odae encomiasticae*). Antroji rūšis – apmąstomoji (*genus deliberativum*); ji duoda pavadinimą etinėms odėms (*odae ethicae*), kuriose visada turi būti gausu sentencijų ir moralinių pamokymų (*sunt plenae sententiis et doctrinis moralibus*). Etinės odės arba ką nors įkalbinėja, arba atkalbinėja (*vel suadent aliquid, vel dissuadent*). Trečioji rūšis yra teisiamoji (*genus iudiciale*), arba kaltinamoji (*exsecratorium*). Jai dažniausiai priskiriami prakeikimai (*dirae*). Svarbu pastebėti, kad būtent tokią sistemą aiškindamas lyrinės poezijos teoriją pateikia Sarbievijus veikale *Characteres lyrici*. Tokios pačios kaip Sarbievijus odžių klasifikacijos sistemos laikosi visi mokyklinių poetikos bei retorikos kursų autoriai.

Sudėtinga ir įvairiapusė epigramos bei odės žanrų tematikos, kompozicijos, išraiškos sistema mokykliniuose kursuose būdavo grindžiama ir Antikos autorių, ir to meto poetų kūrybos pavyzdžiais.

¹⁵ Pavyzdžiui, *Rhetorica ad Herennium* nurodomos trys kalbų rūšys: „Tria genera causarum [...] demonstrativum, deliberativum, iudiciale“.

KANONINIAI ODŽIŲ
IR EPIGRAMŲ AUTORIAI

Be teorinių epigramos ir odės žanrus aiškinančių taisyklių, mokykliniuose kursuose būdavo pateikiami ir tobulais laikyti poetiniai pavyzdžiai. Juos mokiniai mokydavosi atmintinai, pagal juos savarankiškai bandydavo komponuoti kūrinius ir taip įsisavinti bei įvaldyti atskiriems poezijos žanrams būdingus dėsnius.

Mokykliniuose kursuose tradiciškai būdavo remiamasi garsiausiais Antikos autoriais, tačiau lygiagrečiai cituoti ir žymiausių to meto poetų kūrybos pavyzdžiai. Reikia pasakyti, kad autoritetų ir imituotinių autorių pasirinkimas dažnai priklausė ir nuo paties profesoriaus, jo pažiūrų ir imlumo naujovėms, simpatijų vienam ar kitam autoriui.

Svarbiausi autoriai, kuriuos skaityti ir iš jų mokytis siūlydavo dėstytojas, būdavo pateikiami skirtingose kursų vietose. Kartais jie nurodyti pačioje poezijos kurso pradžioje:

Iam vero Authores imitationi tam poeticae quam oratoriae deservientes hi praecipue possunt esse. Pro Epigrammate: Martialis, Oventus purgatus, Emmanuel Thesaurus, P[ater] Sarbiewski, P[ater] Iacobus Bidermann, Ines, Labbe, Bauhusius. Pro Odis: Horatius, P[ater] Sarbiewski, P[ater] Ines, P[ater] Balde, P[ater] Kanon.¹⁶

Kartais kiekvieno žanro svarbiausi kūrėjai būdavo nurodomi pačiose netikėčiausiose kurso vietose. Pavyzdžiui, 1710 m. retorikos autorius pateikia tam tikrų sąvokų ar reiškinių apibrėžimus. Prie žodžio *poetas* jis nurodo žymiausius kiekvieno žanro kūrėjus. Įdomu, kad, pateikęs visą Antikos kūrėjų Panteoną, retorikos profesorius šalia jų įrašo tik vieną savo laikų autorių – Sarbievijų:

Poeta Epicus: Homerus, Virgilius
Lyrici: Pindarus, Horatius, Sarbievius

¹⁶ VUB F 3–1392, p. 9: „Autoriai, ypač tinkami tiek poetinei, tiek oratorinei imitacijai, gali būti šie. Epigramai: Marcialis, apvalytas Ovenas, Emanuelis Thesaurus, tėvas Sarbievijus, tėvas Bidermanas, Inesas, Labe, Bauhuzijus. Odėms: Horacijus, tėvas Sarbievijus, tėvas Inesas, tėvas Baldė, tėvas Kanonas“.

Elegiacus: Tibullus, Propertius, Ovidius
Epigrammatici: Catullus, Martialis
Tragicus: Seneca, Aeschylus.¹⁷

Analizuodami epigramas, visi poetikų ir retorikų autoriai didžiausiu ir nepralenkiamu šio žanro autoritetu laikė Marcialį. Tačiau šalia jo beveik visada būdavo cituojami garsiausi XVII a. epigraminės poezijos kūrėjai: Bernardas Bauhuzijus, Jokūbas Bidermanas, Albertas Inesas, Džonas Ovenas, Fransua Remondas, Emanuelis Tezaurus ir Motiejus Kazimieras Sarbievijus:

Plura pro hoc legant epigrammata Martialis, Thesauri, Biderman, Bauhusii, Sarbievii et aliorum.¹⁸

Plura pro hoc legantur epigrammata Martialis, Thesauri, Bidermani, Bauhusii, Sarbievii, Inesii et aliorum, qui vult excellere in hoc genere.¹⁹

Kartais dėstytojai remdavosi tik kai kurių autorių citatomis. Pavyzdžiui, 1685 m. retorikos kurso autorius, kalbėdamas apie epigramas, teigia, kad jos turėtų būti užbaigiamos šmaikščiai (*argute concluditur*), o kaip tokių epigramų svarbiausi kūrėjai nurodomi du XVII a. poetai – Bidermanas ir Sarbievijus (*princeps talium epigrammatum videntus est Biderman et Sarbievius*)²⁰. Profesorius Vincentas Kosciūška (Vincentius Kościszko) retorikos kurse apsiriboja nurodydamas, kad nevulgarių epigramų pavyzdžių galima pasiskaityti Sarbievijaus rinkiniuose (*exempla non vulgaria legenda sunt in P. Sarbievio*)²¹ arba, kad žymus tam tikrų perifrazių kūrėjas yra Sarbievijus (*egregius harum periphrasium artifex Sarbievius*)²².

¹⁷ VUB F 3–918, p. 20.

¹⁸ VUB F 3–1358, p. 184: „Daugiau apie tai tepasiskaito Marcialio, Tezauro, Bidermano, Bauhuzijaus, Sarbievijaus ir kitų epigramas“.

¹⁹ VUB F 3–1376, p. 272: „Kas nori išgarsėti šiuo žanru, daugiau apie tai tepasiskaito Marcialio, Tezauro, Bidermano, Bauhuzijaus, Sarbievijaus, Ineso ir kitų epigramas“.

²⁰ VUB F 3–2183, p. 25.

²¹ VUB F 3–2087, p. 45.

²² VUB F 3–2087, p. 60.

XVII–XVIII a. epigraminės kūrybos etalonu buvo laikoma Marcialio poezija, o lyrinės poezijos idealas buvo Horacijus. Tačiau mokykliniuose poetikos ir retorikos kursuose labai dažnai šalia Horacijaus nurodomas ir jo talento vertas XVII a. poetas – Sarbievijus. 1685 m. retorikos kurso autorius, aiškindamas apie odžių rūšis, pavyzdžių pataria pasižiūrėti Horacijaus ir Sarbievijaus kūrinuose (*vide apud Horatium et Sarbievium*)²³. Nežinomas 1687 m. retorikos autorius komponuojant odes taip pat siūlo pirmiausia orientuotis į šiuos du poetus, o paskui – ir į kitus, naujausius, kurių neįvardina (*plurimae eiusdem genere odae in Horatio et Sarbievio et aliis recentioribus Poetis [videndae]*)²⁴.

Aptariant lyrinės poezijos teoriją bei šių žanrų kompozicijos būdus kaip pavyzdiniai poetai 1713 m. retorikos kurse nurodomi ir Antikos autoriai (Ovidijus, Vergilijus, Lukanas, Klaudianas, Horacijus), ir tų laikų garsiausi lotyniškai rašę poetai – Sarbievijus ir Inesas:

Authores autem pro versu legendi sunt: Ovidius, Vergilius, Lucanus, Claudianus, Horatius, Sarbievius, Ines etc.²⁵

Dažniausiai dėstytojų nurodomi senovės Graikijos ir Romos bei žymiausi XVII a. lyrikai: Pindaras, Anakreontas, Horacijus, Sarbievijus, Inesas ir Baldė. Pinsko jėzuitų kolegijoje 1691 m. skaityto retorikos kurso autorius pateikia tokį žymiausių lyrikų sąrašą:

Excellant vero in odis apud Graecos Pindarus et quisquis ille est Anacreon. Apud Latinos Horatius et duo nostri P. Matthias Sarbiewski Polonus Societatem nostrum ingressus et P. Ines.²⁶

Kitas nežinomas XVIII a. poetikos autorius taip pat nurodo, jo manymu, žymiausius odžių kūrėjus:

²³ VUB F 3–2183, p. 35.

²⁴ VUB F 3–2054, p. 127.

²⁵ VUB F 3–1376, p. 281.

²⁶ VUB F 3–2482, p. 164: „Odes geriausiai iš graikų kuria Pindaras ir dar Anakreontas. Lotyniškai – Horacijus ir du mūsiškai: į [Jėzaus] Draugiją įstojęs lenkas tėvas Motiejus Sarbievijus ir tėvas Inesas“.

Apud Latinos Horatius, quem celeribus passibus consecuti Pater Sarbievius et Pater Iacobus Balde Societatis nostrae Religiosi.²⁷

Kražių kolegijoje 1734 m. dėstyto retorikos kurso autorius ir skaičyti, ir imituoti pataria Horacijų, Sarbievijų, Inesą (*Authores autem et Lectioni et Imitationi tam. Pro odis: Horatius, Pater Sarbievius, Pater Ines*)²⁸.

Įdomu, kad kai kuriuose rankraščiuose galima aptikti ir skaičiausio kursą profesoriaus asmeninę nuomonę. 1713 m. retorikos autorius drąsiai nurodo Sarbievijų kaip garsiausią savo laiko lyriką ir pabrėžia, kad jo poezija ne tik prilygsta geriausiems Antikos poetų kūriniais, bet net juos pranoksta:

Praenota quod apud Graecos poeseos lirice precipui autores fuerunt Pindarus, et Antiachus, apud Latinos autem primus et precipuus Horatius, et istius saeculi Poeta Lyricus Pater Sarbiewski, qui etiam Horatium in multis vincit.²⁹

Poezijos autoritetai aiškiai įvardinami ir dalyse, aiškinančiose metrinės lyrikos sistemas. 1715 m. Kražių kolegijoje poetiką dėstęs profesorius nurodo, kad skirtingas metrinės sistemas norintys gali išmukti skaitydami Horacijaus, Sarbievijaus, Ineso ir Kanono lyriką (*Reliqua genera carminum, qui volet discet ex lectione Lyricorum, quales sunt Horatius, Sarbievius, Ines, Kanon etc.*)³⁰.

Dar viena dalis, buvusi tarsi priedas prie poetikos ar retorikos kursų ir gal geriausiai atspindėjusi, kokius autorius skaitė, kokias jų poezijos citatas persirašydavo bei imituodavo studentai, yra *series sententiarum, sententiae, eruditiones* – vadinamieji teminiai sakinių ar posmų išrašai iš patinkančių kūrinių. Studentų buvo mėgstami jų

²⁷ VUB F 3–2199, p. 55: „Iš lotynų [žymiausias] Horacijus, kurį greitais žingsniais seka tėvas Sarbievijus ir tėvas Jokūbas Baldė, mūsų Draugijos nariai“.

²⁸ VUB F 3–938, p. 59.

²⁹ VUB F 3–1376, p. 281: „Įsidėmėk, kad graikų lyrinės poezijos žymiausi autoriai buvo Pindaras ir Antimachas, o iš lotynų pirmas bei geriausias Horacijus ir šio amžiaus lyrikas tėvas Sarbievijus, kuris Horacijų daug kur net pralenkė“.

³⁰ VUB F 3–647, p. 63.

mokytojų minimi kanoniniai Antikos ir Naujųjų laikų autoriai. Reikia atkreipti dėmesį, kad XVII–XVIII a. poezijos išrašuose labai gausu Sarbievijus poezijos citatų: *Annotata ex Sarbievio, Loci communes ex Sarbievio, annotationes ex Sarbievio scriptae et notatae anno 1692*³¹, *ex floribus poetarum*³². Viename tokių citatų sąsiuvinių *Notata poetica* iš 1682 m. tarp kitų poetų (Lukano, Stacijaus, Horacijaus, Ovidijaus, Juvenalio, Avancino) Sarbievijaus poezijos išrašai užima daugiausiai puslapių³³.

Taigi šalia garsiausių Antikos ir žymių XVII a. poetų mokykliniuose kursuose dažniau už kitus autorius cituojamas Sarbievijus – vienintelis Vilniaus universiteto profesorius, įsitvirtinęs kanoninių autorių Olimpe, vienintelis, kuris išprovokodavo dalykiškus jėzuitų profesorius reikšti pasigėrėjimą ir džiaugsmą jo eilėmis. Žymus XVII a. profesorius Mykolas Sufčinskis (Michał Sufczyński), 1694 m. Vilniuje skaitęs retorikos kursą, pažymėjo, kad, jo manymu, Sarbievijus nenusileidžia seniesiems poetams, ir pacitavo „auksines“ jo sentencijas (*Meo iudicio veteribus non cedit Sarbievski. An non aureae illae sententiae?*)³⁴:

<i>Virtute pugnans, non numero, viri:</i>	Narsa kovoja vyrai, ne skaičiumi:
<i>Et una silvam saepius eruit</i>	Ir vienas kirvis iškerta juk miškus,
<i>Bipennis, et paucae sequuntur</i>	Ir vos keli ereliai kartais
<i>Innumeras aquilae columbas.</i>	Būrį balandžių lengvai išgaudo.

(*Lyric*. IV, 4, 69–72)

<i>Beatus, a quo non humilem gravis</i>	Laimingas tas, ko niekad neprivertė
<i>Fortuna vocem, non tumidam levis</i>	Sunkumai tarti žodį nuolankų ar
<i>Expressit umquam, curios</i>	Šlovė – išdidų, tylomis kas
<i>Dum tacitus premit ora fatis.</i>	Bandančiai lemčiai į veidą žvelgia. ³⁵

(*Lyric*. IV, 3, 29–32)

³¹ VUB F 3–1891.

³² VUB F 3–1687, p. 199.

³³ VUB F 3–1882, p. 31–77.

³⁴ VUB F 3–2188, p. 160.

³⁵ Vertė Rita Katinaitė ir Eugenija Ulčinaitė.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Taigi turime konstatuoti, kad mokyklinių XVII–XVIII a. poetikos ir retorikos kursų profesoriai ypač daug dėmesio skyrė detaliai odės ir epigramos žanrų aptarimui: jų klasifikacijai, rūšims, kiekvienos iš jų specifikai ir pritaikymui, galimiems kompozicijos būdams. Savo kursuose jie pateikė daugybę šių žanrų pavyzdžių. Jais remdamiesi bei juos imituodami, studentai galėjo ir patys bandyti kurti vieno ar kito žanro kūrinus. Svarbu ir tai, kad paskaitose kolegijų dėstytojai cituodavo ir analizuodavo ne tik nuo seno tam tikro žanro etalonais tapusius garsiausių Antikos autorių tekstus, bet ir žymiausių savo meto kūrėjų, ypač vietinių, poeziją. Šie tekstai ne tik mokė skaityti, suprasti, imituoti žinomus kūrėjus, bet ir formavo studentų literatūrinį skonį, gebėjimus laisvai, logiškai mąstyti ir sklandžiai reikšti mintis.

Anaipatol ne per drąsu būtų teigti, kad mokyklose dėstyti poetikos ir retorikos kursai buvo skirti ne vien tik literatūros bei įvairioms jos žanrų subtilybėms aiškinti. Tokie kursai atliko ir kitą, gerokai svarbesnę vaidmenį, o būtent mokydami skaityti, analizuoti, suprasti ir perkurti kūrinį, atsiliepti ar polemizuoti su jame keliamomis idėjomis, jie formavo asmenines studentų pažiūras, moralines vertybes, lavino literatūrinį ir estetinį skonį. Šiuose kursuose buvo ruošiamos asmenybės, įsiliesiančios ne tik į literatūrinį, bet ir kultūrinį, visuomeninį, politinį senosios Lietuvos gyvenimą.

Įteikta: 2008-06-16
Priimta: 2008-09-16

Živilė Nedzinskaitė

CANONIC AUTHORS OF THE ODE AND THE EPIGRAM
IN SCHOOL COURSES OF POETICS AND RHETORIC
OF 17TH-18TH CENTURIES

Summary

The authors of school courses of poetics and rhetoric of the 17th-18th centuries accorded much attention to the detailed discussion of the genres of the ode and of the epigram: to their classification, varieties, specifics and means of composition. In their lectures, the professors illustrated the theoretic rules with a great number of poetic examples. Taking such examples as a basis or imitating them, the students could create works in different genres.

The instructors of the Jesuit Colleges of the Grand Duchy of Lithuania quoted and analysed not only standard texts by famous ancient authors (Horace's texts provide examples of an ode, Martial's works serve as examples of an epigram), but also works by some of the best known authors of the time (Jacobus Bidermanus, Franciscus Remondus, Petrus Labbe, Bernardus Bauhusius, John Owen, Jacobus Balde) as well as texts by Lithuanian and Polish poets (Matthias Casimirus Sarbievius, Albert Ines, Andreas Kanon).

Reading, analysis and imitation of eminent ancient and contemporary authors not only developed the students' poetic skills, but also formed their moral value system, literary taste, and the ability to articulately express their thoughts.